

tl
✓
FALUSNÉ SZIKRA KATALIN:

A magas személyi jövedelmekről

Az átlagos életszínvonal hazánkban — nagyjában, egészében — gazdasági fejlettségi szintünknek megfelelő. Van azonban egy réteg, amely olyan nagyságú jövedelemhez jut, amit ésszerű módon már sem személyes fogyasztásra, sem az ezt közvetlenül szolgáló egyéni-családi beruházásokra — legalábbis a törvényes keretek között — felhasználni nem tud. Az eredmény: pazarló fogyasztás és beruházások, a fennálló rendelkezések kijátszása, a népgazdaság egészét károsító felhasználási formák terjedése. Ez viszonylag új, de növekvő súllyal jelentkező problémája társadalmunknak. Következésképp foglalkoznunk kell vele.

Vizsgálódásaink során magas személyi jövedelmen¹ nem valamiféle abszolút nagyságot meghaladó jövedelmet, hanem relatív, szubjektív elemeket is magában foglaló jelenséget értünk. *Magas jövedelem az, amely a jövedelmet élvező egyén, illetve család szükségleteit (folyó fogyasztási és a fogyasztást közvetlenül szolgáló beruházási szükségleteit) érdemlegesen meghaladó többletet tartalmaz.* Ugyanaz a jövedelem például, amelynek elköltése egy nagyvárosi értelmiségi család számára semmiféle „gondot” nem okoz, tehát nem magas jövedelem, egy sokkal szerényebb életformához szokott, kisebb igényű parasztcsaládban, amelynek jövedelemfelhasználását emellett a falusi szolgáltató hálózat elmaradottsága is korlátozza, esetleg jelentős, ésszerűen fel nem használható többletet tartalmaz.

A magas személyi jövedelmek túlnyomó többsége foglalkozáshoz kötődően jön létre, és főképpen négy dolgozó csoportnál fordul elő. 1. Művészek, tudósok, vezető állásúak, különlegesen magasán kvalifikált szakemberek egy részénél, főleg olyan esetekben, amikor a főállásból származó keresethez jelentős mellékjövedelmek társulnak. (Találmányi díjakból, szerzői honoráriumokból, fellépti díjakból, külföldi jövedelmekből stb.). 2. A magánkisiparosok, magánkereskedők (maszekok) egy részénél. 3. A nagy összegű láthatatlan jövedelmet élvezőknél. Ezeknek a jövedelmeknek egyrészt borraivaló, hálapénz, másrészt a lakosság számára nem legálisan (fusiban) végzett különmunkák díja a forrása. 4. A paraszti, illetve vegyes (munkás-paraszt, alkalmazott-paraszt) háztartások egy részénél, ahol a szocialista szektorból származó keresethez a háztáji gazdaságból származó jelentős bevétel társul.

¹ A magas személyi jövedelmek létezését nagyon nehéz statisztikailag megragadni. De az is mutat valamit, hogy az OTP-nél 1977. december 31-én 122 000 betétkönyvön volt 100 000 és 500 000 Ft közötti, ezer betétkönyvön pedig 500 000 Ft fölötti összeg, olyan körülmények között, amikor közismert, hogy különösen a nagyobb pénzüsszegekkel rendelkezők megtakarításait rendszerint nem egy, hanem több betétkönyvben helyezik el.

A magas személyi jövedelmek létrejöttében foglalkozástól független jövedelmek is szerepet játszanak, főként alkalmi, véletlenszerű jövedelmek, örökség, ajándék stb. formájában. Ezek súlya a jólét általános növekedésével gyors ütemben nő. De ilyen jövedelmek keletkeznek nagyértékű — saját tulajdont vagy birtokot képező — vagyontárgyak (lakás, egyéb ingatlan, műtárgy, ékszer stb.) pénzzé tételéből is. A foglalkozástól független rendszeres jövedelmek (lakások, lakrészek, üdülők bérbeadásából) önmagukban ritkán eredményeznek a mi értelmezésünkben vett magas jövedelmeket, kiegészítő szerepük azonban jelentős lehet.

A magas jövedelmet élvezők számának csak hozzávetőleges megállapítása is rendkívüli nehézségekbe ütközik. A foglalkozáshoz kötött jövedelmekre vonatkozólag azonban néhány támpontunk van. Viszonylag friss becslések szerint a borralalóban és hálapénzben részesülők száma félmillió körül mozog.² A Pénzügyminisztérium adatai szerint a mezőgazdasági kistermelők (háztáji gazdálkodást folytatók), az önálló szellemi foglalkozást, illetve azt is űzők, valamint a magánkisiparosok és magánkereskedők közül 1975-ben 100 000 és 200 000 Ft közötti adóalap után az adózók 7 százaléka, 200 000 Ft feletti adóalap után az adózók 1 százaléka adózott, ami összesen több, mint 130 000 főt jelent. Ezek a számok önmagukban keveset mondanak. Nyilvánvaló, hogy a borralalót vagy hálapénzt élvezőknek csak egy része jut valóban magas jövedelemhez, 100 000 és 200 000 Ft közötti évi jövedelem pedig — az esetek túlnyomó részében — már 1975-ben sem volt „nehezen” elkölthető. Figyelembe kell azonban venni, hogy az adóalap megállapítása döntő részben maguknak az érintetteknek a bevallásán alapul, és ennek megfelelően lefelé torzít, gyakran nem is kis mértékben. Tekintettel kell lenni arra is, hogy az önálló szellemi foglalkozást is űzők alkalmazottként élvezett jövedelmét ezek a számok nem tartalmazzák; s ugyancsak nem szerepelnek bennük a kizárólag alkalmazottként (vezetőként, szakemberként) magas jövedelemhez jutók. Ha mindezt tekintetbe vesszük, kiderül, hogy itt egyáltalán nem valamiféle elenyésző, elhanyagolható nagyságú csoportokról van szó, hanem olyan rétegről, amely inkább száz-, mint tízezrekre becsülhető.

A magas személyi jövedelmek okozta problémák enyhítésének útjait két irányban kell keresni. Egyrészt a gazdaságilag-társadalmilag indokolatlan jövedelmek korlátozásában, másrészt az indokoltnak tekinthető jövedelmek felhasználási lehetőségeinek a kiszélesítésében.

A korlátozás útjai

A magas jövedelmek korlátozása szempontjából a jövedelem forrásának és mértékének van jelentősége. A jogosulatlan forrásból származó jövedelmeknek a megszüntetésére, a jogos forrásból származó, de aránytalan jövedelmeknek pedig a mérséklésére kell törekedni, részben már a jövedelem keletkezésének szabályozásával, részben az utólagos elvonáson keresztül. Az indokolt mértékű jövedelmek esetén — mégha azok magasnak számítanak is — korlátozásnak nincs helye.

² Molnárnyé Venyige Júlia: Adalékok az egy főre eső jövedelmet meghatározó tényezők vizsgálatához. Munkaügyi Kutatási Közlemények, 1978. 1. sz. 178. l.

A művészek, tudósok, vezető állásúak, különlegesen magasan kvalifikált szakemberek egy részének kiemelkedő jövedelme mögött rendszerint társadalmilag különlegesen értékes tevékenység is húzódik meg. (Igaz, egy másik részük semmivel sem kevésbé értékes tevékenységéért csak meglehetősen szerény javadalmozáshoz jut. Ennek az aránytalanságnak a vizsgálata azonban meghaladja tanulmányunk kereteit.) Ugyanakkor ez a jövedelem — mivel túlnyomórészt állami vagy társadalmi szervektől származik — jól ellenőrizhető, és nyugdíjárulék, valamint a szabad foglalkozásúak erősen progresszív személyi jövedelemadója formájában megfelelően adózottat. A további korlátozás itt — egészen kivételes, szélsőséges esetektől eltekintve — nem látszik célszerűnek.³

A magánkisiparosok, magánkereskedők jövedelme pontosan nem szabályozható. Az aránytalanul magas jövedelmek ebben a szférában jórészt a termék- vagy szolgáltatásihiányra, a szükséges konkurrencia elmaradására vezethetők vissza. Ezek tehát mindenekelőtt a termék- és a szolgáltatásihiány megszüntetésével, a verseny kibontakoztatásával mérsékelhetők. A mainál sokkal erőteljesebb versenyre van szükség egyrészt a szocialista és a magánszektor között, másrészt a magánszektoron belül az egyes kisiparosok és kiskereskedők között. Ez egyes területeken a magánkisiparosok és magánkereskedők számának a növelését is igényli, és általában feltételezi a hiánygazdaságra jellemző tendenciák megszüntetését.

A magánszektorban élvezett aránytalanul magas jövedelmek másrészt az adózási fegyelem rendkívüli lazaságára, ezen belül főként az adóalap eltitkolására vezethetők vissza. Ez összefügg az ellenőrző apparátus szakmai és erkölcsi gyengeségével, ami igen súlyos, a magánszektoron túl gyűrűző kihatású. A felügyeleti és ellenőrző apparátus tisztaságát, megvesztetheetlenségét minden szinten feltétlenül biztosítani kell. Ez alapvető kérdés a jelenlegi helyzetben.

A borraivaló, hálapénz, „csúszópénz” széles körű elterjedtségének súlyos negatív következményeiről sok szó esik napjainkban. Korlátozásuk szükségessége közismert, ha a gyakorlatban kevés is történik ennek érdekében. Ez nyilván azzal is összefügg, hogy a megoldási lehetőségek megítélése tekintetében nagyon eltérőek a vélemények.

A borraivaló és a hálapénz elterjedtségét sokan a megfelelő foglalkozások alacsony hivatalos díjazásával magyarázzák; és ezért a megoldást is ennek az állapotnak a megszüntetésében látják. A valóságban a borraivalós, hálapénzes foglalkozásoknak csak egy része alacsonyban díjazott, az ezeken a területeken dolgozók hivatalos keresete sok esetben nem marad el más, hasonló képzettségi szintű és felelősségű stb. kategóriáktól. A másik gyakran hangoztatott ok: az áru- vagy munkaerőhiány. Ez sem a teljes igazság. Gyakori a borraivaló olyan területeken is, ahol hiányról nem lehet beszélni, illetve az csak mesterséges, az érdekeltek tudatosan hozzák létre. A borraivaló és a hálapénz visszaszorítása feltételezi — ahol ez valóban fennáll — az aránytalanul alacsony keresetek felemelését és az áru- vagy munkaerőhiány enyhítését, de az csupán ezen az úton nem érhető el. Ehhez a közszellem formálása és az egyértelmű tiltás, ennek figyelmen kívül hagyása esetén pedig a

³ Ezért sem tartanánk helyesnek az ún. családi jövedelemadó bevezetését. Ez ugyanis csak a jól megfogható jövedelemmel rendelkező rétegeket sújtaná, márpedig a nagy aránytalanságok éppen nem náluk vannak.

szigorú retorzió is szükséges ott, ahol a szolgáltatást igénybe vevő kiszolgáltatót helyzete nyilvánvaló. Az osztársadalom, illetve a többség érdekének érvényesítését akkor is vállalni kell, ha az sérti bizonyos csoportok érdekeit.

A „csúszópénz” adása és elfogadása már régen tiltott, csak élni kellene a lehetőséggel: a törvény megszegését a törvény szigorával büntetni. Naivitás azt gondolni — amit néha hallhatunk —, hogy az ilyen visszaélések pusztán az anyagi ösztönzés javításával megszüntethetők. Senkit sem lehet úgy megfizetni, hogy anyagilag jobban járjon, ha tisztességes marad, mintha megvesztegetést fogad el. A korrupcióval nem lehet anyagilag konkurálni.

Az engedély nélkül végzett „fusimunkák” kérdését — ha azt a munkaidőn kívül végzik — másképp kell megítélni. Itt a borralától, hálapénztől, „csúszópénz”-től eltérően olyan jövedelemről van szó, amelynek különmunka, a lakosság által igényelt különmunka forrása. Ezért mindenekelőtt a tevékenységek legális útra terelésére kell törekedni (működési engedélyek, iparendélyek kiadásával), ami azután a konkurrencia kiszélesedésén és a megfelelő adóztatáson keresztül a keletkező jövedelmek mérséklődését is maga után vonja.

A parasztháztartások jövedelme, akárcsak a kisiparosoké és a kiskereskedőké, ugyancsak nem szabályozható pontosan. Túlzott visszazorítása, korlátozása — a történelmi tapasztalatok szerint is — súlyos következményekkel jár, veszélyezteti a városi lakosság élelmiszerral, az élelmiszeripar nyersanyaggal való ellátását. A háztáji gazdaságban végzett munka (a magas paraszti jövedelmekben ennek kiemelkedő a jelentősége) hosszú ideig még nélkülözhetetlen és ugyanakkor igen fáradtságos tevékenység, ezt a társadalomnak megfelelően honorálni kell.

A foglalkozástól független alkalmi jövedelmek korlátozása mindenekelőtt a nagy értékű ajándékok és örökség megadóztatásán, valamint a vagyontárgyak rendkívüli áremelkedéséből származó haszon lefőlözésén keresztül történhet. Mindkettőre azonban csak korlátozott lehetőség van. (Elsősorban az ingatlanok esetében érvényesíthető az adóztatás.)

A magas jövedelmek korlátozása feltétlen szükségszerűség, mint látjuk azonban, ennek a lehetősége maga is korlátozott, illetve az esetek jelentős részében csak korlátozottan célszerű. Igénybe kell tehát venni a másik utat is: a felhasználási lehetőségek kiszélesítését.

A felhasználási lehetőségek kiszélesítése

A magas személyi jövedelmeket részben elfogyasztják, részben felhalmozzák. Felhasználási lehetőségeik is elsősorban ebben a két irányban szélesíthetők ki.

A személyi jövedelmek alapvető rendeltetése a megfelelő fogyasztás lehetővé tétele. Létezik nálunk egy olyan szemlélet, amely a kereseti, jövedelmi különbségeket elfogadja, a fogyasztásban meglévő életmódbeli különbségek ellen azonban hadakozik. Ez képtelenség. Ha lehetővé tesszük a személyi jövedelmek különbségeit, lehetővé kell tenni azt is, hogy azok a fogyasztás különbségeiben realizálódjanak. Ennek megfelelően módot kell adni a magas jövedelműek speciális fogyasztási igényeinek a kielégítésére is. Ehhez biztosítani kell a szükséges áru- és áruként megvásárolható szolgáltatásfedezetet. A hazai és a külföldi tapasztalatok azt mutatják, hogy a hagyó-

mányosan luxuscikknek számító árukon kívül ebből a szempontból különös figyelmet kell fordítani a lakáskultúrához kapcsolódó termékek és a szabad idő változatosabb felhasználását lehetővé tevő szolgáltatások választékának a bővítésére.⁴ Természetesen ahhoz, hogy a társadalom egésze számára előnyös legyen ez a felhasználási mód, ezeknek — és a magas jövedelműek sajátos igényeinek kielégítését szolgáló egyéb áruknek és szolgáltatásoknak is — viszonylag magas felhalmozási hányadot (társadalmi tiszta jövedelmet) kell tartalmazniuk.

Önálló, sajátos probléma a magas paraszti (mezőgazdasági) jövedelmek megfelelő fogyasztás jellegű felhasználásának az elősegítése. Ez — a parasztság (falusi lakosság) kulturális igény szintjének a növelése mellett — a falusi szolgáltatóhálózat fejlesztését, a pénz helybeli elköltési lehetőségeinek a kiszélesítését feltételezi.

A magas jövedelmek fogyasztás jellegű felhasználásának azonban megvannak a korlátai. A szocializmus természetéhez tartozik, hogy mérsékelje a kapitalizmushoz képest az emberek közötti jövedelmi és főleg vagyoni különbségeket, és ennek alapján az életmód anyagi feltételeinek a különbségeit. A mi viszonyaink között az emberek igen érzékenyek a nagymértékű fogyasztási-életmódbeli különbségekre. Ezt egyrészt a szocializmus társadalmi-emberi egyenlőségeszméjének a térhódítása eredményezi, másrészt a különböző társadalmi rétegek igény szintjének a gyors közeledése, a megnövekedett iskolázottság és a lezajlott jelentős társadalmi mozgások következtében. A felszabadulás előtt, amikor a társadalom sokkal zártabb volt, az egyes rétegek sokkal jobban elkülönültek egymástól, a fogyasztói igények is jobban differenciálódtak. Valószínűleg bolondnak számított volna az a munkás vagy paraszt, aki a nagytőkés vagy a földesúr életformáját akarta volna utánozni, az ő fogyasztását, életmódját tekintette volna a maga számára közvetlen példaképnek. Ma azonban, amikor a termelészövetkezeti elnökök és a vezérigazgatók az ő rokonságukból, szomszédságukból kerülnek ki, az ún. „egyszerű” családok is gyakran közvetlenül őket akarják követni, a szociológia kifejezésével élve: aspirációs szintjük egészen közel került az övékéhez.⁵

Egyes rétegek, csoportok kirívóan pazarló életvitele kedvezőtlen társadalmi-politikai hatású. Széles körben elégedetlenséget, irreális igényeket ébreszt, és ennek megfelelően torz magatartási formákat szül. Pusztán gazdasági szempontból is hátrányos azonban egyes rétegek pazarlása. *A magas személyi jövedelmek felhasználási lehetőségeinek kiszélesítése már ezért sem szorítkozhat kizárólag a fogyasztás szférájára. Lehetővé kell tenni, hogy ezek egy része — véleményem szerint a jelenleginél nagyobb része — visszakerüljön az újratermelési folyamatba.*

A jólét növekedésével a személyi jövedelmek egyre nagyobb részét tartalékolják, halmozzák fel. Ez az egyén számára is, a társadalom számára is nélkülözhetetlen. Az egyén csak így tud nagyobb értékű ingó és ingatlan jószá-

⁴ Lásd Hoós János: Az életszínvonal és az elosztási viszonyok fejlesztése. Társadalmi Szemle, 1978. 10. sz.

⁵ „A szocializmusban a rétegek közötti kapcsolat erősebb, az egyes rétegek jobban összefonódnak és fogyasztási szokásaikban is közelednek egymáshoz. Ezt a közeledési folyamatot segíti a technikai fejlődés is, a kommunikációs eszközök, ipartelepítés, szolgáltatási hálózat javulása.” (Radnóti Éva: A jövedelmek differenciáltsága és a belkereskedelem feladatai. Kereskedelmi Szemle, 1978. 4. sz. 2. l.)

gokra szert tenni és a maga számára megfelelő anyagi biztonságot teremteni. A lakosság pénzmegtakarításait pedig a gazdaság egésze hasznosítja,⁶ az egyének ingó és ingatlan vagyona a nemzeti vagyon egészét gyarapítja. Emellett, egy bizonyos határon felül, pusztán a folyó fogyasztás lehetőségének a növekedése már nem is gyakorol elegendő ösztönzést az érdekeltekre. A tartalékolási, felhalmozási lehetőségek ösztönző hatására is szükség van. A társadalomnak tehát a pazarló fogyasztással szemben a józan tartalékolásra, felhalmozásra törekvő életformát kell ösztönöznie. (Ma már a tőkés világra vonatkozóan is nyilvánvaló a helytelensége annak a — II. világháború utáni években különösen az Egyesült Államokban elterjedt — felfogásnak, amely szerint a pazarlás hasznos a gazdaság számára, mert előfeltétele a magas termelési és foglalkoztatási szintnek.) Úgy tűnik, ez a követelmény nálunk nem érvényesül általánosan. A magas jövedelmű és a megengedett mértékű ingatlannal már rendelkező családok inkább a pazarló fogyasztásra vannak készítve. Itt az anyagi jólét viszonylag magas fokát elért szocialista rendszer egy rendkívül nehéz feladatával, dilemmájával állunk szemben: *úgy küzdeni a pazarló fogyasztás ellen, hogy közben a túlzott vagyonosodási irányzatoknak is útját álljuk.* Felmerül a kérdés: hogyan lehetne a mai körülmények között a felhalmozás jellegű jövedelemfelhasználási lehetőségek — szocialista társadalmi berendezkedésünket nem veszélyeztető — bővítésével enyhíteni a problémán, elősegíteni az ésszerűen fogyasztásra már nem elkölthető jövedelmeknek az újratermelési folyamatba való visszakerülését?

A továbbiakban a felhalmozás jellegű személyijövedelem felhasználás néhány típusát külön-külön vizsgáljuk ebből a szempontból.

A foglalkozástól független felhalmozási formák

A lakossági jövedelmek tartalékolásának alapvető formája a *takarékbetét*. Közismert, hogy magasabb jövedelmi szinten magasabb a megtakarítások aránya, a magasabb jövedelmű rétegek jövedelmük nagyobb százalékát tartalékolják. Úgy tűnik azonban — és ezt külföldi tapasztalatok is alátámasztják⁷ —, hogy ez csak egy bizonyos határig van így. Az egyének, illetve családok megtakarítási készségének van egy „kielégültségi” pontja. Ha a megtakarítás nagysága ezt megközelíti, a megtakarított összegnek a jövedelemhez viszonyított aránya (a megtakarítási hányad) már nem nő tovább. Hazánkban a megtakarítások átlagos összege — a szakemberek véleménye szerint — megfelel az átlagos jövedelmi szintnek. Emögött az átlagos megfelelés mögött azonban, minden valószínűség szerint, sokak erejüket meghaladó takarékoskodása, ugyanakkor a kiugróan magas jövedelműek — lehetőségeikhez viszonyítva — alacsony összegű megtakarítása (takarékbetétje) húzódik meg.

A takarékbetétek és ezen belül különösen a magas jövedelműek betétei növekedésének legfőbb féke: az árak növekedését csak részben kompenzáló

⁶ A lakosság önkéntes pénzmegtakarítása a folyó fogyasztása egy részéről való önkéntes lemondását jelenti, ami által lehetővé teszi a társadalmi — termelő vagy nem termelő — felhalmozás kiszélesítését vagy a társadalmi fogyasztás bővítését.

⁷ Lásd Dieter Fricke: *Das Sparen in Spannungsfeld der Bedürfnisse. Eine Kritik der Sparfunktion. A Wirtschaftstheorie als Verhaltenstheorie* című kötetben. Duncker und Humblot. Berlin, 1969. 51. l.

kamatmagasság, illetve az ettől való félelem. (Ebből a szempontból nem egyszerűen az átlagos árszínvonal alakulása játszik szerepet, hanem elsősorban azon javaké és szolgáltatásoké, amelyekre a megtakarítások közvetlenül irányulnak. Márpedig például az építőipari és az ingatlanárak növekedése az átlagos árszínvonal növekedésénél jóval gyorsabb.) A rövid távú betétképzést ez a körülmény nem gátolja, annál inkább a hosszú távú, amihez a népgazdaságnak különleges érdeke fűződik. Jelenleg a leghosszabb időre lekötött betét a három évre lekötött, ami után évi 6 százalékos kamattal jár. Valószínűleg megvalósítható lenne egy ennél hosszabb időre lekötött betétfajta, megfelelően magasabb kamattal, ami enyhítené a problémát.

A *magánbiztosítás* és ezen belül különösen a személybiztosítás rendszere is alkalmas a magas jövedelmek egy részének lekötésére.⁸ Bármennyire széles körű, számos gazdaságilag fejlettebb országénál magasabb színvonalú is társadalombiztosítási rendszerünk, a lakosság jogos igényeit csak korlátozottan képes kielégíteni. A teljesebb kielégítéshez a lakosság saját eszközei is szükségesek.⁹ A nyugdalomba vonult idős ember igénye például — érthető módon — nemcsak alapvető, elemi szükségleteinek a kielégítése, hanem megszokott életvitelének a folytatása és a jólét általános növekedésével való lépéstartás is, miközben egészségi állapotának a romlása súlyos speciális költségekkel terhelheti. Ezeknek az elvárásoknak azonban nyugdíjrendszerünk még hosszú ideig nem képes eleget tenni. Megfelelő nyugdíjkiegészítő biztosítással, amelyre elsősorban a magasabb jövedelmi rétegeknek van lehetősége, a probléma részben megoldható, vagy legalábbis enyhíthető.¹⁰ Ugyancsak széles tere lehetne ezeknél a rétegeknél az egyéb személybiztosítási formáknak (rokkantság, betegség, halál stb. esetére). Ezek a szabad pénzeszközök valóban tartós, hosszú lejáratú lekötését jelentik, amelyek a keletkező nyereségen keresztül is gvarapítják a költségvetés forrásait. A magánbiztosítás (személybiztosítás) rendszere azonban mind ez ideig nem kapta meg nálunk az őt megillető helyet.¹¹ Ennek fő oka véleményem szerint — egyéb kisebb jelentőségű tényezők mellett — e biztosítási formák árszínvonal-emelkedéssel szembeni védelmének hiánya, illetve gyengesége.¹² Felvetődik a gondolat, nem lehetne-e a kifizetendő összegek nagyságát valamiképpen a fogyasztói árindex változásához kötni? Az a felmerült elképzelés, hogy a járadék összege évről-évre a biztosított és a biztosító előzetes megállapodásának megfelelő százalékkal nőjön (természetesen ebben az esetben a biztosított által fizetett díjtétel is ennek megfelelően alakul, esetleg növekvő) ugyancsak mérlegelésre érdemes.

Az *értéktárgyak* (nemesfém-tárgyak, ékszerek, műalkotások, régiségek

⁸ Magánbiztosításon a nem kötelező biztosításfajtákat értem, de az állami biztosítási rendszer keretében.

⁹ Felmerül a kérdés, hogy „a társadalmi gondoskodás és az öngondoskodás mai fejlettségi szintjén, a változó vagyoni és jövedelmi viszonyok között, nem kellene-e az önfelnyújtást jobban bevonni a társadalom egyes szociális problémáinak megoldásába”. (Szabó Imre: A biztosítás feladata a szocialista társadalom szociálpolitikai céljainak megvalósításában. Egyetemi doktori értekezés. 1978. 39. l.)

¹⁰ A Közgazdasági Szemle 1978. 7—8-as számában megjelent cikkében Orolin Zsuzsa hasonló megoldást javasol, de az állami nyugdíjrendszer keretében. Az eltérés csak a technikai megoldást érinti.

¹¹ A valóban széles körben elterjedt Csoportos Élet- és Balesetbiztosításnak a magas személyi jövedelmek lekötése szempontjából nincs jelentősége.

¹² Jelenleg az Állami Biztosító, a Nyugdíjintézethez hasonlóan évi 2 százalékkal emeli a különböző járadékok összegét.

stb.) *felhalmozása* ösidők óta nemcsak a gyönyörködtetést célozza, hanem az értékmegőrzés, teaurálás hagyományos módja is. Ez a funkciója az árszínvonal-növekedés meggyorsulásakövetkeztében napjainkban világvizonylatban különleges jelentőségre tett szert. Ehhez járulnak hazánkban még olyan sajátos körülmények, mint például az ingatlanszerzés korlátozott lehetősége. A magas jövedelmek egy részének ilyen tárgyakba fektetése a gazdaság egésze számára is előnyös, ha a forgalmat a hivatalos kereskedelem bonyolítja le, és az az államot — a különböző adókon és illetékeken keresztül — jelentős tiszta jövedelemhez juttatja. Másrészt viszont ezeknek a tárgyaknak az értéknövekedése viszonylag könnyen kivonható az adóztatás alól, mivel átruházásuk gyakran nem kísérhető nyomon. (Néha még az országból való kivitelük sem.)

Az ilyen értéktárgyak közül a műalkotások és régiségek további felhalmozásának hazánkban egyre korlátozottabb a lehetősége. Ezek ugyanis — éppen ez adja meg az értéküket — nem vagy alig szaporíthatók. Márpedig az igazán értékesek túlnyomó része már magánkézben „nyugalomba került”, kinccsé merevedett. Tulajdonosaik nincsenek pénzsűkében és előreláthatólag a közeljövőben sem lesznek. Így nem várható, hogy eladóként jelenjenek meg a piacon. Ugyanakkor a külföldi piacokon is mutatkozó nagy kereslet következtében az import is egyre nagyobb akadályokba ütközik. Ezért a műtárgyak forgalmának a volumene — az ár gyors emelkedése mellett — a jövőben minden bizonnyal csökken. (Egyébként ez a tendencia tapasztalható a nemesfém-tárgyak és az ékszerek piacán is a hetvenes évek első fele óta.) A kínálat — a változatlanul magas kereslettel szemben — mind kisebb lesz, ami a spekulációs tendenciákat erősíti.¹³

Üdüléépítés. A nyaraló vagy üdüléépítés az esetek többségében nem elsősorban teaurálási indítékú, de gyakran ilyen, illetve jövedelemszerzési motívumok is ösztönzik. Különösen érvényes ez a nagy idegenforgalmú üdülöhelyekre.

Az idegenforgalmi-üdülési szálláshelyek magánérőből történő építése népgazdasági érdek. Évi három hónapon keresztül üzemelő állami üdülésszállók létesítése a Balaton partján ritkán rentábilis. Ugyanakkor azonban egy családnak csak egy üdülőtulajdona lehet, amelynek mérete is maximált, többé-kevésbé egy családra szabott. Az ellentmondás általában úgy oldódik fel, hogy a tehetősebbek — különböző ügyeskedésekkel — a megengedettnél lényegesen nagyobb nyaralót építenek, aminek egy részét azután legálisan vagy gyakran illegálisan — az adóhatóságok megkerülésével — bérbe adják. Ez azonban aligha kívánatos megoldás.¹⁴ Ma már — különösen a külföldi vendég — mindenekelőtt a szállodai lakrészszerű, önállóan komfortos apartement-okat keresi, ezeket hajlandó jól megfizetni. De a beépítésre, rendelkezésre álló területek rohamos csökkenése és az infrastrukturális beruházások gazdaságosságának szempontja is a szállodaszerűen épített, nagyméretű társasüdülőket igényli. Viszont ha egy családnak ilyen jellegű társasüdülőben csak egyetlen egyszobás apartement-ja is van, már kimerítette a nyaralótulajdonra vonatkozó törvényes lehetőségeit. Talán meg lehetne

¹³ Lásd Hortobágyi Gábor: Az értéktárgyak lakossági felhalmozásáról. Kereskedelmi Szemle, 1977. 10. sz.

¹⁴ A másik lehetőségre akkor nyílik mód, ha a család bérlakásban lakik. Ilyen esetben ugyanis vásárolhat, vagy építtethet egy lakásnak minősülő ingatlant, ami azonban üdülöhelyen üdülőként hasznosítható.

engedni, hogy egy-egy családnak, a valóban saját üdülését szolgáló hétvégi házon, társasnyaralórészen kívül, még egy kifejezetten kiadási, idegenforgalmi célokat szolgáló üdülőrésze is legyen egy szállodaszerűen épített társasüdülőben, ha azt a mindenkori előírásoknak megfelelően az idegenforgalmi szervek rendelkezésére bocsátja, és ebből származó jövedelme után adózik. Így az állam is hozzájutna az öt megillető részhez. Azokon a területeken viszont, ahol a körülmények az ilyen nagyméretű szállodaszerű épületek létrehozását nem indokolják, esetleg előnyös lehet ugyancsak idegenforgalmi célokat szolgáló kisebb méretű magánpanziók építésének és megfelelően szabályozott üzemeltetésének az engedélyezése. Ez — a „tőke” hasznos lekötésén kívül — másutt hatékonyan alig foglalkoztatható, például idős egyének munkaerejének a hasznosítását is elősegítené. Ezzel azonban már át is kerültünk a foglalkozáshoz kapcsolódó felhalmozás kérdéskörének a problémáihoz.

A lakásépítésben semmi esetre sem volna helyes a mainál nagyobb teret engedni a magántőkének. A megfelelő lakás birtoklása minden család és egyén elsőrendű szükséglete, az erről való gondoskodás messzemenően a társadalom feladata, a bérbeadás céljából történő magán-lakásépítést, lakásvásárlást nem szabad megengedni. Ez a lakáshelyzet — a naturális korlátok következtében — nem javítana, viszont egyeseket nagyarányú munka nélküli jövedelemhez juttatna, a kereslet és kínálat viszonyának hatására szükségképpen uzsoralakberekhez vezetne.

A foglalkozáshoz kapcsolódó felhalmozás

Az eddigiekben a magas jövedelmek olyan felhalmozási formáival foglalkoztunk, amelyek a végzett munkától, a gyakorolt foglalkozástól függetlenek. Még jelentősebbeknek látszanak azok a módok, amelyek éppen ehhez kapcsolódva eredményezik a megtakarított jövedelmeknek az újratermelési folyamatba való visszakerülését. Ez bizonyos esetekben a végzett munka hatékonyságának a növelését is lehetővé teszi.

A magánkisiparba, magánkereskedelemben történő befektetések

Közismert, hogy a szocialista szektor általános túlsúlya mellett számos területen szükség van a magánkisiparosok és magánkereskedők tevékenységére is. A megfelelő foglalkozási ágakban tevékenykedők számára kézenfekvő befektetési lehetőség ilyen üzem, kereskedés létesítése, illetve a meglévő fejlesztése. A tőkésországokban a kistermelőt a konkurrencia rákényszeríti, hogy tiszta jövedelme jelentős részét rendszeresen üzeme korszerűsítésére, fejlesztésére fordítsa. Nálunk nemcsak hogy nem kényszerül erre, de ez gyakran érdekeivel ellentétes, illetve egyáltalán nincs is rá módja: a beruházások ebben a szektorban jogi és naturális korlátokba (a beszerzési lehetőségek korlátaiba) ütköznek. Természetesen nem oldható fel minden korlát e területen, nem nyithatunk szabad utat a kapitalizálódásnak. Számos területen azonban célszerű lehet a szabályozórendszer bizonyos módosítása és a jogi korlátok rugalmasabbá tétele (ilyen lépések történtek a közelmúltban), valamint a kisiparosok anyag-, alkatrész- és gépellátásának a javítása.

Ezzel kapcsolatban tanulmányozni kellene más szocialista országok, így például Lengyelország újabb kezdeményezéseit és tapasztalatait.

Úgy tűnik, be lehetne vonni a magántevékenységet és ezzel együtt a magántőkét a nem termelő szolgáltatások egyes ágazataiba is, ami eddig szinte teljesen kívül maradt a látókörünkön. Megfelelő felkészültséggel rendelkező személyeknek például engedélyt lehetne adni magánbölcsődék, óvodák, napközik létesítésére, de gondolni lehetne idősek gondozását ellátó magánpanziókra is. Ezek közül ma egyedül magánóvodák léteznek elenyésző számban, holott az ilyen jellegű igények — mint ismeretes — óriásiak, és az ilyen megoldások csökkentenék a költségvetés terheit is.

A *bérlési (gebines) rendszer* ugyancsak lehetőséget adhat a lakosság körében felgyülemlett pénzeszközöknek a termelésbe való visszajuttatására. Ez a rendszer azonban nálunk az indokoltnál kevésbé elterjedt, emellett gyakran olyan módon valósul meg, hogy az a „gebines”-től semmiféle saját tőkét sem igényel. Ezen változtatni kellene. A „gebines” rendszer ma nálunk a kiskereskedelemben és a vendéglátóiparban létezik, de kiterjeszhető lenne például a benzinkutak kezelésére és a személyautó- (taxi-) fuvarozásra is.¹⁵ A tapasztalatok arra utalnak, hogy a gebines rendszerben működő üzletek ugyanakkora forgalmat lényegesen kisebb létszámmal képesek lebonyolítani, és ennek következtében jövedelmezőbbek a többinél.¹⁶

Új típusú ipari és szolgáltató szövetkezetek létrehozása

Közismert, hogy gazdaságunkban jórészt hiányoznak a kisüzemek, kisvállalatok. Funkciójukat sem a magániparosok, sem a jelenlegi szövetkezeti vagy tanácsai vállalatok nem tudják kielégítően betölteni. Az előbbieket túl kicsik, az utóbbiak általában túl nagyok, illetve nehézkesek ehhez a feladathoz. Úgy tűnik, nagy szükség volna olyan 10—20—25 fős, korszerű berendezéssel ellátott, önálló ipari és szolgáltató kisvállalatokra, amelyek képesek a kereslet mindenkorai változásaihoz való gyors alkalmazkodásra, a vevők igényeinek rugalmas kielégítésére. (Létjogosultságuk különösen nyilvánvaló például az építőiparban, a lakáskarbantartásban, a javító-szerelő szolgáltatásokban.) Véleményem szerint ezeknek a követelményeknek új típusú szövetkezeti vállalatok felelnének meg a legjobban.¹⁷ Ezek a kis méretű szövetkezetek nagyfokú gazdasági önállósággal rendelkeznének. A szükséges tőkét maguk a tagok — akik egyúttal a szövetkezet dolgozói — adnák össze. A tagok jövedelme közvetlenül a vállalati eredmény függvénye lenne. Viszont eltérően a jelenlegi szövetkezetektől, ahol a tagság „beruházási

¹⁵ A gebines rendszer körülbelüli megfelelője a tőkésországokban a *franchising*. Ilyen rendszerben régóta működnek benzinkutak és autókereskedések. Lásd Szabó Katalin: A bolygóvállalatok — a kiscégek beépülése a tőkés nagyvállalati rendszerekbe. Közgazdasági Szemle, 1974. 9. sz.

¹⁶ A magán- és a „gebines” szektor helyzetét, ennek elvi vonatkozásait részletesen tárgyalja Gábor R. István az ún. második gazdasággal foglalkozó tanulmányában. Lásd Gábor R. István: A második gazdaság. Valóság, 1978. 1. sz.

¹⁷ A Közgazdasági Szemle 1978. 9. számában megjelent cikkükben Hegedüs András és Márkus Mária felvetik társas vállalkozás formájában működő mozgékony, könnyen alkalmazkodó kisvállalatok szükségességét, a társas vállalkozás jellegére azonban közelebbről nem utalnak. Hegedüs András—Márkus Mária: A kisvállalkozó és a szocializmus. Közgazdasági Szemle, 1978. 9. sz.

hozzájárulása” csak hajdani, egyszeri aktus volt (ti. a szövetkezet megalakulása idején, amikor a tagok bevitték munkaeszközeiket és esetleg az anyagot) itt ez — jövedelmezőnek ígérkező beruházásokhoz — újból és újból napirendre kerülhetne. Az osztársadalom megfelelő részesedését a befizetett adó formájában a hatékony működés és a magánüzemeknél sokkal jobb ellenőrizhetőség biztosítaná. Az ilyen típusú szövetkezet koncepciójának a kialakítása természetesen még alapos tanulmányozást igényel.

A háztáji és kiegészítő gazdaságok fejlesztése. Közismert, hogy jelentős népgazdasági érdek fűződik a mezőgazdasági háztáji és kiegészítő gazdaságok termelésének a növekedéséhez. Ez természetesen ezeknek a gazdaságoknak az állandó korszerűsítését is igényli. A tapasztalatok arra mutatnak, hogy ha a megfelelő anyagi érdekelttség és ennek biztonsága a jövőre vonatkozóan is fennáll, a háztáji és kiegészítő gazdaságok tulajdonosai hajlandók gazdaságukba a jelenleginél több beruházást eszközölni. Ilyen módon tehát megoldható az ezen rétegek körében jelentkező magas jövedelmek, felhalmozódó pénzüsszegek egy részének lekötése is. Természetesen ehhez a szükséges naturális fedezetnek (szabadon vásárolható gépeknek, eszközöknek, anyagoknak) is rendelkezésre kell állnia.

Felvetődik a gondolat: *nem járulhatna-e hozzá a parasztság egyéni anyagi eszközeivel a termelőszövetkezeti közös gazdaság fejlesztéséhez is?* Kézenfekvőnek tűnik — a szövetkezeti tulajdon természetének nagyon is megfelel —, hogy ez a hozzájárulás ne csak egyszeri, ti. a szövetkezet alapításakor megvalósult aktus legyen, hanem a társtulajdonosi viszony állandóan megújuló eleme. Ilyen javaslatok már régebben felmerültek, mindegyiknél abban a formában, hogy a termelőszövetkezeti parasztok — méltányos kamat ellenében — kölcsönt nyújthassanak a szövetkezetnek.¹⁸ Ez egyúttal hozzájárulhatna a „szegény szövetkezet — gazdag tagság” egyáltalán nem ritka ellentmondásának a leküzdéséhez. A tagi kölcsönnyújtás azonban csak nagyon szűk körben valósult meg. Fő oka, hogy központilag előírt rendje (a kamat magassága stb.) szorosan az OTP-betét feltételeihez igazodik. Márpedig ez a formai egyenlőség lényegi egyenlőtlenséget takar. A legerősebb, legjobban szervezett termelőszövetkezet sem képes olyan titkosságot és visszafizetési garanciát biztosítani, mint az OTP.¹⁹ Rendszeres jövedelemre jogosító tagi részjegy kibocsátását az érvényes jogszabályok egyáltalán nem teszik lehetővé. Ez nyilván a lehetséges társadalmi-politikai feszültségektől való óvakodásra vezethető vissza. Keresni kellene azokat a megoldási formákat, amelyek a társadalmi-politikai feszültségek növelése nélkül segítenék elő a magas jövedelmű tsz-tagok személyi jövedelme egy részének a közös gazdaság fejlődését is meggyorsító felhasználását. (Felvetődött például olyan gondolat, hogy a tagok által önkéntesen, a termelőszövetkezet számára nyújtott hiteleket jelentős részben idős korukban, nyugdíjkiegészítésként fizessék vissza.)

Állami részvények, kötvények. Újra és újra felmerül a kérdés: nem bocsáthatnának-e ki állami vállalataink részvényeket dolgozóik körében abból

¹⁸ „A közös gazdaság fejlesztési igényei, különböző pénzügyi nehézségei és az állami pénzforrások korlátozottsága, a beruházási eszközök drágulása ráirányították a figyelmet a termelőszövetkezeti tagok pénzmegtakarításaira mint potenciális hitel- (kölcsön-) forrásokra.” (Fekete Ferenc—Kóvári Miklós: Új vonások a szövetkezeti tagok és a közös gazdaságok pénzkapcsolataiban. Közgazdasági Szemle, 1973. 7—8. sz. 896. l.)

¹⁹ Lásd Fekete Ferenc—Kóvári Miklós idézett cikkét.

a célból, hogy ezáltal növeljék anyagi erőforrásaikat? Ez az út járhatatlannak tűnik. A részvény társtulajdonosi jogokat megtestesítő értékpapír, és ezért az állami tulajdon természetével összeegyeztethetetlen. Nem volna helyes, ha az egyének meghatározott állami vállalatok társtulajdonosaivá válnának.²⁰ Egyébként mivel az állami vállalatok alkalmazottai között elenyésző a magas jövedelmű, amúgy sem bírna érdemleges jelentőséggel vizsgált kérdésünk szempontjából.

Más a helyzet a kötvény típusú értékpapírral, amely csupán hitelezői jogot testesít meg, és nem egy-egy vállalat, hanem általában az állam bocsátja ki. Hazánkban az államkötvény fogalmához igen kedvezőtlen múltbeli tapasztalatok kötődnek; erős nyomás a jegyzésére, beválthatatlanság a lejáratú időpont előtt stb. Ezek azonban nem szükségszerű velejárói a kötvénynek. Ellenkezőleg. A jegyzés önkéntessége és a lejáratú időpont előtti beválthatóság szükséges kritériuma a kötvényeknek, amelyek ilyen körülmények között már nagyon közel állnak a tartósan lekötött takarékbetéthez, így hiányzik a végzett munkával, illetve a munkahellyel való kapcsolatuk is.

A magas jövedelmek vázolt, felhalmozás jellegű felhasználási módjai segíthetnek abban, hogy az ésszerűtlen vagy illegális felhasználási módok helyét ésszerűbb — a népgazdasági hatékonyságot is javító — legális megoldások foglalják el. Többségük azonban ellentmondásokkal is terhes, magában rejtje a gazdagok még gazdagabbá válásának, munka nélküli jövedelmek keletkezésének a veszélyét. Az így létrejövő gazdagság, amelynek létjogosultságát annak idején részben éppen a kirívó, pazarló fogyasztás megfékezésének szükségessége teremtette meg, szinte bármikor még kirívóbb, még pazarlóbb fogyasztássá válhat át. Ezt a veszélyt a korlátozás már tárgyalta, ismert útjai, a konkurencia kibontakoztatása, a megfelelő szabályozás és adóztatás jelentősen mérsékelhetik. Különösen fontos mérsékelni a vagyoni különbségeknek a fiatal generációra, az utódokra gyakorolt hatását. Ugyanakkor azonban élni kell más, ezektől az ellentmondásoktól mentes, sőt azokat részben kompenzálni képes jövedelemfelhasználási formákkal is. Ilyen a jövedelmek altruista célú felhasználása.

Az altruista célú felhasználás

A magas személyi jövedelmek, illetve felhalmozódott pénzüsszegek közösségi, altruista célú felhasználása ma még ritka jelenség társadalmunkban. A kapitalista viszonyok között egyáltalán nem ismeretlen. A különböző jótékonyági, közösségi célú adományok, alapítványok rendszere széles körben létezik a tőkésországokban. Szocialista fejlődésünk első évtizedében megtorpanás volt tapasztalható ezen a területen. Egyrészt csak nagyon nagyon keveseknek lett volna meg ehhez az anyagi lehetőségük, másrészt a régi típusú jótékonykodás lejáratra magát, pozitív, új típusú hozzáállás pedig nem terjedt el. Inkább a kölcsönös bizalmatlanság, értetlenség volt a

²⁰ „A társtulajdonosi jogokat megtestesítő értékpapír bevezetése tehát a szocialista gazdaságban nem egyeztethető össze a termelőeszközök tulajdonára vonatkozó elvekkel, illetve a munka szerinti elosztás elvével.” (Riesz Miklós: Pénzforgalom és hitel. Tankönyvkiadó, 1969. 322. l.)

jellemző. Az utolsó évtizedben mutatkozik bizonyos szerény előrehaladás. Ma már néhány ezerre rúg a különböző szociális, kulturális célú magán-alapítványok, ösztöndíjak, közösségi célokra felajánlott kulturális és anyagi értékek száma. A magas jövedelmek és az ezekből származó felhalmozódott pénzeszközök lekötésében azonban érdemleges szerepük nincs. Az adományozók művészek, tudósok és lelkes lokálpatrióták, többségükben inkább szerény, mint jó anyagi helyzetben levő egyének. A pénzalapítványok 100 000 és 200 000 Ft körül mozognak, csak egészen ritkán fordul elő nagyobb összeg.²¹ Pedig ez a felhasználási mód nagyon is alkalmas lenne erre a célra. A közösségi érdeket szerencsésen kapcsolhatja össze bizonyos egyéni ambíciókkal, emberileg teljesen érthető és méltányolandó becsvágy kielégítésével. Az emberek nagy részében él az igény: úgy támogatni a nemesnek ítélt ügyet, hogy egyúttal maguknak is megbecsülést szerezzenek vele, illetve biztosítsák maguk vagy szeretett hozzátartozóik emlékének a fennmaradását. Mind az alapítványt tevők körét, mind az alapítványok fajtáit ki kellene szélesíteni, a szó legigazibb értelmében népszerűsíteni ezt az intézményt. A kovácsolt vas „csodakerítés” vagy a márvány sírbolt helyett miért ne válhatna „státuszszimbólummá” az adományozó nevét megörökítő márványtáblácska az egyetem, az iskola, a kollégium, az óvoda, a bölcsőde, a kórház falán?

★

Cikkem célja csak néhány gondolat felvetése volt. A legfőbb tanulságnak azt látom, hogy a magas személyi jövedelmek problémája esetében sem egyiránvú a megoldás útja, hanem egyszerre több, egymástól eltérő, olykor egymást keresztezni látszó úton kell haladnunk. Egyik út sem helyettesítheti a másikat.

²¹ Ilyen például a Csonka Lajos vegyész mérnök által négy találmányának 944 000 Ft összegű jövedelméből a közelmúltban alapított „Buzágh Aladár” díj.

KORUNK VILÁGGAZDASÁGA I.

A kötet második kiadása 1973-ban jelent meg, tehát az olajárrobbanás és az ezt követő nagymértékű világgazdasági változások bekövetkezése előtt. Ennélfogva az új kiadást teljesen át kellett dolgozni. Az új kiadvány nemcsak a megváltozott eseményekre és fejleményekre, a világgazdasági korszakváltás különféle jelenségeire tér ki, hanem az új helyzet megvilágításában az 1945 és 1973 közötti időszak helyzetének átértékelésére is, ahogyan azt mai szemmel látjuk és megítéljük. A szerzők kiemelten törekednek a világgazdaság alapvető és állandó elemeinek a kidomborítására, mellözve azokat a tényezőket, amelyek várhatóan rövid távú változásoknak vannak kitéve.

940 l., kötve 165,— Ft

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa